

ความแตกต่างทางชาติพันธุ์กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

Difference in Ethnic and Local Wisdom under Forest Resources Conservation

รัชชานนท์ สมบูรณ์ชัย¹ / ผานิตย์ นาคัยัน² / ปรมินทร์ นารทะ³

Ratchanon Somboonchai / Phanit Nakayan / Porramin Narata

¹⁻³ สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้

Geosocial Based Sustainable Development Program, Faculty of Agricultural Production,
Maejo University

Received: August 4, 2021

Revised: August 25, 2021

Accepted: August 26, 2021

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพบริบททางภูมิสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงศึกษาการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกลุ่มชนชาติพันธุ์ในสภาพภูมิสังคมที่แตกต่างกัน และศึกษาปัญหาและอุปสรรคพร้อมกับแนวทางการแก้ไขรวมทั้งวิธีการจัดการที่ควรจะเป็น โดยได้เลือกชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองในเขตพื้นที่ราบลุ่มที่อยู่ใกล้เมืองและชุมชนลุ่มน้ำแม่ต๋อม ตำบลลอมก๋อย อำเภอลมสัก จังหวัดเชียงใหม่ เป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในเขตพื้นที่สูงและห่างไกลจากชุมชนเมือง กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเลือกแบบเจาะจงประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบสังเกตในการรวบรวมข้อมูล นำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการศึกษาพบว่า สภาพบริบทของสองชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านภูมิศาสตร์

และสังคม วัฒนธรรม แต่การได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนไม่มีความแตกต่างกัน ชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในพื้นที่สูงที่เคยมีฐานคิดทางด้านภูมิปัญญา ความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติมาอย่างยาวนาน ไม่ได้นำประเพณีกลับมาปฏิบัติเหมือนในอดีตด้วยเหตุปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การทำเกษตรเชิงเดี่ยวในพื้นที่ ในขณะที่ชุมชนบ้านโป่งกลับมีความยึดเหนี่ยวทางสังคมและร่วมกันรักษาป่าโดยใช้วิถีภูมิปัญญาของชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วมจนทำให้ป่าไม้ยังคงความอุดมสมบูรณ์จนถึงปัจจุบัน ส่วนการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสู่คนรุ่นต่อไปพบว่ายังเป็นปัญหาของชุมชนที่กลุ่มเยาวชนละทิ้งถิ่นฐานเข้าสู่สังคมเมือง แต่ชุมชนทั้งสองมีแนวคิดที่จะรื้อฟื้นและหาแนวทางเพื่อการจัดการอย่างมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมเสริมให้กับกลุ่มเยาวชนที่มีความสนใจ

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา, การอนุรักษ์, ทรัพยากรป่าไม้

Abstract

The objectives of this study were to explore: 1) geosocial context and environmental; 2) local wisdom in forest resource conservation of an ethnic group in different geosocial conditions; and 3) problems encountered and guidelines for solving the problems. The sample group consisted of local people in Bann Pong community (local land area), Sansai District, Chiang Mai Province and highland Karen ethnic group in Mae Tom watershed area, Om-koi Sub district, Om-koi district, Chiang Mai Province. They obtained by a purposive sampling method consisted of community leaders, local scholars and villagers. In-depth interview and observation form were used in data collection and analyzed by using content analysis. The study results revealed that there was the difference in geosocial context and culture between the two groups in this study but no difference in benefit gaining from

forest resources. The Karen ethnic group in this study did not seriously practice about their traditional related to supernatural beliefs like in the past due to economic change and they preferred to do monoculture. Meanwhile, the people in Baan Pong community put the importance on social adherence and forest conservation by local wisdom based on community participation. Regarding local wisdom conservation transfer, it was still be a problem since young people moved to big cities for job and educational opportunities. However, the two communities have been finding ways for the rehabilitation of local wisdom transfer and forest resource conservation under participatory management.

Keywords: local wisdom, conservation, forest resources

บทนำ

จากสภาวะแวดล้อมของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของสังคมโลกเป็นอย่างยิ่ง อาทิเช่น การเกิดอุทกภัย ดิน โคลนถล่ม การเกิดภัยแล้ง เป็นต้น ซึ่งภัยธรรมชาติต่าง ๆ ล้วนมีสาเหตุเบื้องต้นมาจากการทำลายสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายทรัพยากรป่าไม้ ทั้งนี้ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญกับระบบนิเวศต่าง ๆ ทั้งเป็นแหล่งกักเก็บน้ำไว้ให้ความชุ่มชื้นและเป็นแหล่งต้นกำเนิดของแม่น้ำ ป้องกันการพังทลายของหน้าดิน รวมถึงการเกิดอุทกภัย ทั้งนี้พื้นที่ต้นน้ำในแต่ละแห่งอาจถูกปกคลุมไปด้วยป่าไม้เพียงชนิดเดียว หรือหลายชนิดปะปนกันไป แต่ปัจจุบันป่าไม้ได้ถูกทำลายเป็นจำนวนมากจึงส่งผลกระทบและปัญหาต่าง ๆ มากมาย เช่น ปัญหาสภาพความแห้งแล้ง ที่ได้เกิดขึ้นอย่างรุนแรงในปี 2558- 2559 ซึ่งถือว่ารุนแรงที่สุดในรอบหลายปีและส่งผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน เชื้อเพลิงต่าง ๆ ใน

ประเทศไทยมีปริมาณน้ำน้อยมากเนื่องจากฝนทิ้งช่วงดังกล่าว ประชาชนรวมถึงหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ได้ตระหนักถึงผลกระทบดังกล่าว

จากข้อมูลทรัพยากรป่าไม้ของภาคเหนือตอนบนเมื่อปี 2561 มีจำนวน 56,283 ล้าน ไร่ (Royal Forest Department, 2020) ร้อยละ 52.55 ของพื้นที่ภาคเหนือทั้งหมด ซึ่งลดลงจากปี 2551 ร้อยละ 3.49 และมีแนวโน้มที่จะลดลงอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้หากหน่วยงาน และภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องไม่สร้างความตระหนักถึงผลกระทบดังกล่าว ในอนาคตความรุนแรงอาจมีมากขึ้นกว่าในปัจจุบันอาจเป็นไปได้ ประกอบกับพื้นที่ภาคเหนือประชากรที่อาศัยอยู่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ โดยเฉพาะชนกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สูงรวมถึงพื้นที่ที่มีทรัพยากรป่าไม้ ยังมีความต้องการที่จะบุกรุกหรือทำลายทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่อง เพื่อใช้ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ในขณะที่บางพื้นที่ยังมีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์อยู่ ทั้งนี้เนื่องจากวิถีชีวิตการดำรงอยู่ของกลุ่มคนพื้นเมืองเหล่านี้ก่อให้เกิดจารีตประเพณีธรรมเนียมปฏิบัติอย่างมากมาโดยเฉพาะใน ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและฐานทรัพยากรธรรมชาติดังนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจึงมีประโยชน์อย่างมากต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยอยู่บนพื้นฐานของการให้ความเคารพภูมิปัญญาพื้นบ้านผสมผสานกับแนวคิดเชิงวิชาการสมัยใหม่ สร้างความร่วมมือและจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมในกลุ่มของประชาชนให้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นความรู้ที่เป็นองค์รวม ที่มีความหมายเช่นเดียวกับ องค์ความรู้พื้นบ้าน Keyes (1989) หมายถึง ความคิด ความเข้าใจ ทักษะที่ได้พัฒนา ก่อนก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถนำเอามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติ (practical thought) มีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการใช้เพื่อปรุงอาหาร การสร้างบ้าน การรักษาพยาบาล หรือการจัดสรรบทบาททางสังคม และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม โดยการรวบรวมความรู้ต่าง ๆ ให้มาสัมพันธ์กันจนเกิดมิติรอบด้าน สะท้อน

ความคิด ความเชื่อ ความใฝ่ฝัน ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว คนในชุมชนท้องถิ่นและจารีตประเพณีต่าง ๆ ซึ่งเป็นรากฐานการดำรงชีวิตของคนในสังคมนั้น เป็นสรรพวิชาความรู้ทั้งหมดที่ชุมชนท้องถิ่นใช้แก้ปัญหาหรือจรรโลงชีวิต ในการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่นทำให้ชุมชนและชาติผ่านพ้นวิกฤตและดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนไว้ได้ Nunart (2017) นอกจากนี้ภูมิปัญญาหมายถึง ผลึกขององค์ความรู้ที่มีเอกลักษณ์ซึ่งมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ คิดค้นขึ้นจากการบูรณาการระหว่างความคิดและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งรอบตัว ภูมิปัญญาจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาโดยผ่านกระบวนการสังสม สืบทอด ปรับปรุงและประยุกต์ต่อเนื่องกัน เป็นระบบคุณค่าดั้งเดิมที่สะท้อนออกมาให้เห็นในชีวิตประจำวันของบุคคลด้วยสัญลักษณ์ต่าง ๆ ภูมิปัญญาจึงมีความเชื่อมโยงกับระบบต่าง ๆ ของสังคมทั้งระบบตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีความหลากหลาย ไม่หยุดนิ่งและแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม (Sirasoontorn, 2004) ภูมิปัญญายังเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากความคิด ความเข้าใจ ทักษะคติ ที่ได้พัฒนาต่อก่อนก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติ (practical thought) มีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการใช้เพื่อปรุงอาหาร การสร้างบ้าน การรักษาพยาบาลหรือการจัดสรรบทบาททางสังคมและการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้พื้นบ้านจะคิดหรือจะมีประสิทธิภาพอย่างไร จะต้องวัดกันที่ว่าสิ่งนั้นเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตประจำวันมากน้อยเพียงใด วิธีการศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน (indigenous conceptual system) เป็นวิธีการที่ไม่ได้ศึกษาเพียงการจำแนกประเภทแบบที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์ (ethnoscience) เพียงเท่านั้น การศึกษาระบบพื้นบ้านเป็นการศึกษาระบบคิดซึ่งเป็นพื้นฐานของความเข้าใจกับประสบการณ์ของมนุษย์ เช่น แทนที่จะศึกษาแต่เพียงว่าระบบหรือว่าชาวบ้านมีวิธีจำแนกพืชและสัตว์หรือชีววิทยารอบตัวอย่างไร แต่วิธีการศึกษาระบบคิดพื้นบ้านแนวนี้ เป็นการศึกษารื่องระบบคิด ศึกษาแบบเกสรทั้งหมดว่าระบบเกสรของชนกลุ่มนั้น เขามีความเข้าใจระบบทั้งหมดอย่างไร ศึกษาแบบคิด

กระบวนการของระบบและเป็นการศึกษาอย่างมีการเคลื่อนไหว อย่างไรก็ตาม การศึกษาระบบคิดพื้นบ้านนี้ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาทัศนคติของคนในระบบ นิเวศหรือคนในชุมชน โดยให้ความสนใจต่อวิธีการที่ชนกลุ่มนั้นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มหนึ่งในสังคมตีความและความหมายต่อระบบหรือที่เราเรียกว่าประสบการณ์ของมนุษย์ กิจกรรมทางสังคมของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการเกษตร การแพทย์ การอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม หรือการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมว่าคนในสังคมนั้นให้ความสำคัญและให้ความสำคัญอย่างไร ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เป็นความรู้ ความเข้าใจของชาวบ้านที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำและลักษณะภูมิประเทศ ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง นำไปปรับใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศนั้น อาจจะเป็นลักษณะของความเชื่อ ประเพณีจนเกิดการสั่งสมแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ จนถึงปัจจุบัน เช่น การบวชต้นไม้ การทอดผ้าป่าต้นไม้ความเชื่อเรื่องผีสงและ พิธีกรรมทั้งนี้สามารถจำแนกออกเป็นความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาป่า เป็นมาตรการ ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน เช่น ความเชื่อในวัฒนธรรมของคนไทยที่เชื่อว่าผีคอยดูแลรักษาซึ่งเปรียบเสมือนเป็นมาตรการที่กำหนดขอบเขตการใช้ทรัพยากร ป่าไม้ไม่ให้ฟุ่มเฟือยหรือเกินศักยภาพและข้อห้ามอันเกิดจากความเชื่อ เช่น กลุ่มชน อาข่า จะมีความเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่มีผีปกปักรักษาอยู่ การตัดต้นไม้ใหญ่จะเป็นการสร้างความโกรธเคืองให้กับผีป่าและทำอันตรายให้กับคนในหมู่บ้านและชาวอาข่าจะเลือกใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะการนำผลผลิตจากป่าไปใช้เพื่อเป็นอาหาร Puthong (2018) กล่าวว่าภูมิปัญญาไทยยังมีส่วนที่ช่วยแก้ไขปัญหามลพิษของสังคมในปัจจุบันอย่างมาก เพราะการนำภูมิปัญญาที่อยู่เข้ามาปรับใช้กับการดำเนินชีวิตประจำวัน ลดค่าใช้จ่ายลงอย่างมากเกิดการประหยัด เช่น การจัดตั้ง กองทุนหมู่บ้าน และมีการส่งเสริมให้กำลังใจ แก่ผู้รู้หรือผู้สืบทอดภูมิปัญญาให้มีแรงบันดาลใจในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทย

ความเชื่อ (beliefs) เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และถือว่าเป็นวัฒนธรรม ของมนุษย์อย่างหนึ่ง การดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณมีความเจริญทางด้าน

วิชาการน้อย ความเชื่อจึงเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่มนุษย์เชื่อว่าเป็น การบันดาลให้เกิดขึ้นจากอำนาจของเทวดา พระเจ้า หรือภูตผีปิศาจ ดังนั้นหากเกิด ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ขึ้น เช่น ฝนตก พายุร้อน พายุผ่า แผ่นดินไหว หรือภัยต่าง ๆ ล้วนเป็น สิ่งที่มีอิทธิพลต่อชีวิตหรือความเป็นมนุษย์ ซึ่งยากที่จะป้องกันหรือแก้ไขด้วยตัวเอง บางอย่างเป็นเหตุการณ์ที่อำนาจประโยชน์แต่บางเหตุการณ์ก็เป็นอันตรายต่อชีวิตและ ความเป็นอยู่ของมนุษย์ มนุษย์จึงพยายามที่จะคิดหาวิธีการที่จะก่อให้เกิดผลในทางที่ดี และเกิดความสุขให้กับตนเองเพื่อกระทำต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ทำให้เกิดเป็นแนวทางปฏิบัติที่เป็นพิธีกรรมหรือศาสนาเกิดขึ้น Santasombat (2004) ได้ แบ่งกลุ่มชาติพันธุ์ตามระบบนิเวศ โดยถือว่ากะเหรี่ยงจัดอยู่ในระบบนิเวศป่าดงดิบหรือ เขตป่าสนเขาหรือที่ความสูงประมาณ 1,000-1,400 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ชาวกะเหรี่ยงจะตั้งหมู่บ้านในบริเวณป่าเบญจพรรณ กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในประเทศไทย จำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มสะกอ หรือปากกะญอ และกลุ่มโปว หรือโพล่ง วัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตของกะเหรี่ยงจึงมีความแตกต่างหลากหลาย แต่ ยังมีความคล้ายกัน ในวัฒนธรรมการอยู่อาศัยกับธรรมชาติป่าเขา ซึ่งชาวกะเหรี่ยงได้เชื่อ เลื่องลือว่า สามารถอยู่กับป่าได้อย่างยั่งยืน แต่ปัจจุบันระบบทุนนิยมได้ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงในพื้นที่สูงจนก่อเกิดการทำลายทรัพยากรป่าไม้สูงมากในหลายพื้นที่ ทั้งนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงหาแนวทางที่จะลดการทำลายทรัพยากรป่าไม้ลง โดยหาแนว ทางการค้นหามิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่มีผลต่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงการสืบสานภูมิปัญญาเหล่านี้มิให้เลือนหายไปจากสังคม ท้องถิ่น ให้คงอยู่เป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณที่ดีของสังคม พื้นที่บ้านโป่ง เป็นพื้นที่ ชุมชนใกล้เคียงที่มีพื้นที่ป่าไม้ 3,686 ไร่และเป็นชุมชนพื้นราบ และชุมชนได้ร่วมกัน ดูแลรักษา จนถือได้ว่าเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์และในปี 2551 ได้รับรางวัลลูกโลก สีเขียว จากบริษัทปิโตเลียมแห่งประเทศไทย จำกัด (มหาชน) ในขณะที่อีกหลายพื้นที่ ชุมชนได้ละเลยจนป่าถูกทำลายอย่างมกรวมถึงประชาชนในพื้นที่สูงโดยเฉพาะกลุ่ม ชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่มีภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้มานานเวลาอย่าง

ยาวนาน ส่วนใหญ่อาจจะอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นที่จะค้นหาภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เห็นถึงความแตกต่างของภูมิปัญญาทางชาติพันธุ์ที่ต่างกัน เพื่อนำไปสู่การนำไปใช้เพื่อการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาการถ่ายทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกลุ่มชนชาติพันธุ์ และ 2) เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคและแนวทางการแก้ไขรวมทั้งวิธีการจัดการที่ควรจะเป็น

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษาจำนวน 2 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นกลุ่มคนพื้นเมืองทั่วไปที่อาศัยอยู่ในเขตที่ราบลุ่มและอยู่ในเขตใกล้เมือง และชุมชนลุ่มน้ำแม่ต๋อม ตำบลอมก๋อย อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่เป็นหมู่บ้านบนพื้นที่สูงเป็นชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง โดยทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ประกอบด้วย ผู้นำของหมู่บ้าน ตัวแทนคณะกรรมการด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้อาวุโส และปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิหลังและภูมิปัญญาของหมู่บ้าน ชุมชนละ 6 คน รวม 14 คน การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกและแบบสังเกต เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น พิธีกรรมบวชป่า การหาของป่า การเคารพสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในชุมชนจัดขึ้น รวมถึงการเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) ประกอบด้วยแนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัย เอกสารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงาน และนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (content analysis) และการตีความจากเนื้อหาหลักความคิด การมองโลกวิธีการปฏิบัติ ความเชื่อกิจกรรม พิธีกรรมหรือวิถีปฏิบัติ

ผลการวิจัย

จากการศึกษาสภาพบริบทพื้นที่ทั้งสองชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งประวัติความเป็นมาและสภาพทำเลที่ตั้ง รวมถึงสภาพเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมกล่าวคือ ชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่กลุ่มชนเชื้อสายไทยใหญ่หรือเงี้ยวอพยพมาจากประเทศสหภาพเมียนมาเมื่อประมาณ 120 ปี อยู่ที่อยู่รากลุ่มสูงจากระดับน้ำทะเล 300-500 เมตร เป็นชุมชนใกล้เมือง ห่างจากศูนย์กลางจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 15 กิโลเมตร มีประชากร 1,413 คนหรือ 423 ครัวเรือน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และร้อยละ 85 มีอาชีพรับจ้าง นอกจากนี้ยังพบว่ามีการทำไร่ทำนาไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภคของครัวเรือนคนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้เพื่อการดำรงชีพและสร้างรายได้จากการหาของป่า นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินในพื้นที่บ้านโป่งมาแล้ว 3 ครั้ง จึงทำให้มีโครงการพระราชดำริต่าง ๆ เกิดขึ้นจำนวนมาก ชุมชนได้ตระหนักในพระมหากรุณาธิคุณดังกล่าวจึงได้ร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ให้อุดมสมบูรณ์จนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวเมื่อปี 2551 ในขณะที่ชุมชนลุ่มน้ำแม่ด้อม เป็นชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงหรือปะกาเกอญอ ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมื่อ 30 กว่าปี โดยได้เริ่มถางป่าสร้างที่อยู่อาศัยและทำการเกษตรเพื่อยังชีพ อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,000-1,200 เมตร ปัจจุบันมีประชากรทั้งสิ้น 1,924 คน ร้อยละ 90 มีอาชีพทางการเกษตรโดยการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าว มะเขือเทศ พริก กะหล่ำปลี ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ แต่ยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับผีและการบวงสรวงดวงวิญญาณ การปกครองมีทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำทางประเพณี และพบว่าผู้นำทางประเพณีมีบทบาทในการควบคุมทางสังคมและการจัดการความขัดแย้ง แต่ในขณะที่ผู้นำทางการมีบทบาทในการบริหารจัดการชุมชนร่วมกับภาครัฐเพื่อพัฒนาชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดี ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพบว่า ในช่วงระยะเวลา 30 ปีที่ผ่านมามีความอุดมสมบูรณ์ จนกระทั่งระบบทุนนิยมและกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้ระบบการทำ

การเกษตรเปลี่ยนแปลงไปจึงได้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น

ในด้านการถ่ายทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าชุมชนบ้านโป่งยังคงมีคนรุ่นเก่าที่มีอายุมากกว่า 70 ปี ที่ได้รับการสืบทอดและเรียนรู้มาจากคนรุ่นก่อน ทำให้ซึมซับและเข้าใจในกระบวนการและวิธีการต่าง ๆ และในขณะที่เดียวกันมีคนรุ่นกลางในวัย 40-50 ปีที่ได้เรียนรู้และเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่นมากับบรรพบุรุษ พร้อมทั้งจะสานต่อและมีบทบาทในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญา ในขณะที่ชุมชนพบกับปัญหาคือ กลุ่มเยาวชนที่ได้ออกจากชุมชนไปศึกษาที่สูงขึ้นและได้ละทิ้งถิ่นฐานไปทำงานในชุมชนเมือง ไม่ได้เรียนรู้และซึมซับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาของชุมชน นอกจากนี้ยังพบปัญหาการแผ่ขยายของความเป็นชุมชนเมือง มีคนต่างถิ่นเข้ามาสร้างที่อยู่อาศัย ชุมชนได้พยายามหาแนวทางในการจัดการเบื้องต้น เช่น การออกกฎ ระเบียบ เกี่ยวกับการเป็นเจ้าของที่ดินในชุมชน รวมถึงการจัดการด้านภูมิปัญญาที่จะรื้อฟื้นประเพณีต่าง ๆ ที่หายไปให้กลับมาและจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเยาวชน สร้างจิตสำนึกที่ดีต่อภูมิปัญญาและรักสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ชุมชนลุ่มน้ำแม่ต๋อม ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีสมัยใหม่ คนในชุมชนได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น ทำให้ความเชื่อในเรื่องภูมิปัญญาที่เคยมีมาอย่างยาวนานได้เปลี่ยนแปลงและสูญหายไป โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาป่าของชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยง คือ สะดือป่า หรือ เผลอหู เนื่องจากการคลอเคลียเปลี่ยนจากการคลอเคลียที่บ้านเป็นการคลอเคลียที่โรงพยาบาล การนำสะดือมาทำพิธีกรรมในต้นไม้อาจไม่มีให้เห็น แต่ยังคงมีส่วนน้อยที่มีความเชื่อในพิธีกรรมดังกล่าว จึงได้มีการประยุกต์ใช้พิธีกรรมโดยการใช้อ่อนหินมาวางไว้หน้าบ้านแทน และยังพบปัญหาขาดการสืบทอดการเรียนรู้กับกลุ่มคนรุ่นใหม่ของชุมชน ซึ่งชุมชนได้วางแนวทางการจัดการที่ควรจะเป็น ได้แก่ การจัดกิจกรรมให้ความรู้โดยปราชญ์ของชุมชนเพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เข้าใจภูมิปัญญาดังเดิม นอกจากนี้จะมีการจัดกิจกรรมศึกษาดูงานเพื่อเปิดโลกทัศน์ให้กับคนในชุมชนได้เห็นกิจกรรมจาก

ต่างชุมชน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความคิดและวิธีการเพื่อเป็นแนวทางในการ
ประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับของตนเอง

ภาพที่ 1: พิธีกรรมบวชป่าของประชาชนในพื้นที่ป่าบ้านโป่ง

อภิปรายผล

การศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของสองกลุ่ม
ชาติพันธุ์ โดยพบว่าสภาพบริบทของชุมชนทั้งสองกลุ่มชุมชนมีความแตกต่างกันทั้ง
ด้านกายภาพ เช่น ที่ตั้งของชุมชน ประวัติความเป็นมาของชุมชน สภาพทางเศรษฐกิจ
ชุมชนบ้านโป่งอาศัยส่วนใหญ่รับจ้าง แต่ในขณะที่ชุมชนลุ่มน้ำแม่ต๋อมมีอาชีพทำ

การเกษตร ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพบว่าชุมชนบ้านโป่งที่เป็นชุมชนใกล้เมืองมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรมากกว่า ส่วนชุมชนลุ่มน้ำแม่ต๋อมทรัพยากรป่าไม้ได้ถูกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง ด้านสภาพทางเศรษฐกิจการทำอาชีพทางการเกษตรโดยการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้การขยายพื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ Wongwatthanaphong (2016) ที่พบว่าระบบการผลิตเกษตรเชิงพาณิชย์ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติพันธุ์ม้งบ้านทับเบิกเป็นอย่างมาก และวิถีชีวิตของชาวม้งเปลี่ยนไปเริ่มจากชีวิตที่เรียบง่าย ต้องไปทำไร่ไถ่เช่า และใช้เวลาทั้งวันในไร่ เพื่อหารายได้ให้เพียงพอกับค่าใช้จ่าย และเพื่อสะสมทุนในการผลิตครั้งต่อไป ดังนั้นรูปแบบการเกษตรแบบพึ่งตนเองจึงเริ่มที่จะหมดสิ้นไปคือการเลิกปลูกพืชเพื่อการยังชีพแล้วหันมาปลูกพืชเงินสดทดแทน ในด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่าชุมชนบ้านโป่งยังคงมีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติกันมาเนื่องจากมีกลุ่มคนอาวุโสหรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้ร่วมกันเรียนรู้และรักษาทรัพยากรป่าไม้มาตั้งแต่อดีต และปัจจุบันมีกลุ่มคนวัยกลางคนได้ร่วมเรียนรู้ด้วย จึงได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่กลุ่มคนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ต๋อมของชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงชาดคนในวัยสูงอายุที่ทำหน้าที่ควบคุมหรือการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้หรือมีบทบาททางสังคมด้านวัฒนธรรมและความเชื่อได้หายไป และสิ่งที่คล้ายกันทั้งสองชุมชนคือ การขาดการเชื่อมต่อกับกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาต่าง ๆ ของชุมชนที่มีมาในอดีต ด้วยสาเหตุการละทิ้งถิ่นฐานเพื่อไปศึกษาในระดับที่สูงขึ้นตามระบบการศึกษา และไม่ได้กลับมายังชุมชนมุงที่จะทำอาชีพตามที่แต่ละคนได้ศึกษาเรียนรู้มา สอดคล้องกับ Chumnant et al. (2017) ที่พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจมีผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมที่หายไป รวมถึง Intarathep et al. (2017) ที่ได้ศึกษาถึงสภาพปัญหาและแนวทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในชุมชน พบปัญหาการถ่ายทอด คือ ปราชญ์ในชุมชนมุงถ่ายทอดให้

เฉพาะคนในครอบครัวและญาติเท่านั้น ทำให้ความรู้ที่สามารถใช้สมุนไพรใน
ชีวิตประจำวันในชุมชนมีน้อย ไม่มีการบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร
ขาดผู้นำและหน่วยงานสนับสนุนในการถ่ายทอด ส่วนคนรุ่นใหม่ไม่นิยมสืบทอดภูมิ
ปัญญาการอนุรักษ์และการใช้สมุนไพร วิธีการถ่ายทอดของปราชญ์ใช้การบอกเล่าและ
ฝึกปฏิบัติจากความเป็นระบบ ส่งผลให้พืชสมุนไพรในป่าและในสวนรอบบ้านลดลง
เป็นการเสียสมดุลของทรัพยากรชีวภาพ จากสภาพปัญหาและอุปสรรคของชุมชนทั้ง
สอง ได้มีการหาแนวทางที่จะนำไปสู่การจัดการของตนเองที่ควรจะเป็น ได้แก่ การรื้อ
ฟื้นภูมิปัญญา ความเชื่อ ประเพณีต่าง ๆ ให้กลับมาได้เรียนรู้ในกลุ่มคนเยาวชนรุ่นใหม่
ผ่านการจัดกิจกรรมของชุมชน รวมถึงการปลูกฝังในระบบการศึกษา และวิธีการอื่น ๆ
ที่เหมาะสม ดังเช่น Tiacharoen (2017) ที่ได้ศึกษาถึงรูปแบบการบริหารจัดการความรู้
ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานศึกษาเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สร้างสรรค์และความยั่งยืน
ของชุมชนนั้น สามารถกระทำได้ เช่น การสร้างความตระหนัก การแสวงหาและ
การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้อย่างเป็นระบบ การเข้าถึงและการแลกเปลี่ยนความรู้
และการนำความรู้ไปใช้ และควรมีการปรับวิธีการให้สอดคล้องกับการเรียนรู้ของกลุ่ม
คนเหล่านั้น รวมถึงการค้นหากลุ่มคนที่มีความสนใจพิเศษพร้อมที่จะเป็นอาสาของ
ชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ ที่สร้างขึ้น เช่น กิจกรรมบวชป่า หรือ
กิจกรรมสมมติที่เชื่อมโยงกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัยของ
Chumpa et al. (2019) ได้ศึกษาการจัดการความรู้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมและแนว
ทางการพัฒนาของกลุ่มชาติพันธุ์ขมุ พบว่า ในระดับครอบครัวควรมีการปลูกจิตสำนึก
ให้เด็กและเยาวชนเห็นคุณค่าของวัฒนธรรม และผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสควรจัด
กิจกรรมการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง
รวมถึงการศึกษาดูงานต้นแบบรวมถึงการสร้างศูนย์เรียนรู้ให้บุตรหลานได้ซึมซับ
วัฒนธรรมของตนเอง

ภาพที่ 2: ลักษณะของต้นไม้ที่ใช้ทำพิธีกรรมเดปอตู หรือต้นไม้สะเดือป่าของชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ภูมิปัญญาเริ่มสูญหายไป ดังนั้นหากมีการศึกษาถึงสาเหตุรวมถึงแนวทางในการรื้อฟื้นหรือสร้างความรู้ความเข้าใจเพื่อให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ที่กำลังถูกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง
2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรนำองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ไปสอดแทรกในการจัดการเรียนการสอนทุกระดับ

โดยเฉพาะการศึกษาขั้นพื้นฐานสำหรับโรงเรียนในชุมชนนั้นๆ เพื่อให้เด็กหรือเยาวชน ได้มีความรู้ความเข้าใจผ่านระบบการศึกษา หรือสร้างจิตสำนึกตั้งแต่ต้น เพราะเมื่อพ้นวัยศึกษาคนกลุ่มนี้ไม่ได้สัมผัสหรือรับรู้การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมุ่งสู่สังคมเมืองหรือภาคแรงงาน

3. ควรสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนได้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยน รวมถึงการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างชุมชน เพื่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนนั้น ๆ ร่วมกัน

References

- Chumnan, T., et al. (2017). The changing of economics that effected to social status of community in Chiang Rai province. *Rajabhat Chiang Mai Research Journal*, 19(1), pp. 105-111. [in Thai]
- Chumpa, N., et al. (2019). Cultural resources knowledge management and development guidelines of Khamu ethnic group in Huay-lan village, Wiang Kaen district, Chiang Rai province. *Journal of Community Development and Life Quality*, 7(1), pp. 12-23. [in Thai]
- Interatep, S., et al. (2017). State of problems and development of local herbs consumption wisdom transfer for green living in the community, Srakaew province. *Journal of Humanities and Social Sciences Valaya alongkorn*, 12(2), pp. 275-285. [in Thai]
- Keyes, Charles F. (1989). Buddhist politics and their revolutionary origins in Thailand. *International Political Science Review*, 10(2), pp. 121-142.
- Nunart, N. (2017). Local wisdom as the value of life and culture for sustainable education. *Social Sciences Research and Academic Journal*, 12(34), pp. 17-26. [in Thai]

- Royal Forest Department. (2020). *Forestry statistics data 2018*. Retrieved on 20 April 2020 from <http://forestinfo.forest.go.th/Content/file/stat2561> [in Thai]
- Puthong, D. (2018). The community forest management for sustainability using process of public participation and local tradition in northern Thailand region. *Journal of Administrative and Management*, 6(2), pp. 80-94. [in Thai]
- Sirasontorn, P. (2004). *Social development concept and theory*. Phitsanulok; Naresuan University. [in Thai]
- Santasombat, Y. (2004). *Ecology ethnic biology resources and community rights*. Chiang Mai: Withindesign. [in Thai]
- Tiacharoen, S., et al. (2017). The model of knowledge management for local wisdom in school toward creative economic development and sustainable community. *Veridian E-Journal Silpakorn University Humanities, Social Sciences, and Arts*, 10(3), pp. 1371-1392. [in Thai]
- Wongwatthanaphong, K. (2016). Impacts of commercial agricultural production system on Hmong ethnic groups. *Journal of Southern Technology*, 9(1), pp. 69-74. [in Thai]

Authors

Dr.Ratchanon Somboonchai
Geosocial Based Sustainable Development Program,
Faculty of Agricultural Production, Maejo University
Chiang Mai-Prao Rd., Nongharn Sub District Sansai District
Chiang Mai Province 50290
Tel. 081-0334446 E-Mail: boonchai_26@hotmail.com

Assistant Professor Dr.Phanit Nakayan

Geosocial Based Sustainable Development Program,

Faculty of Agricultural Production, Maejo University

Chiang Mai-Prao Rd., Nongharn Sub District Sansai District

Chiang Mai Province 50290

Tel. 080-6702159 E-Mail: phanit1515@gmail.com

Dr.Porramin Narata

Geosocial Based Sustainable Development Program,

Faculty of Agricultural Production, Maejo University

Chiang Mai-Prao Rd., Nongharn Sub District Sansai District

Chiang Mai Province 50290

Tel. 061-5594928 E-Mail: porramin_narata@hotmail.com

